

DİVANÎ

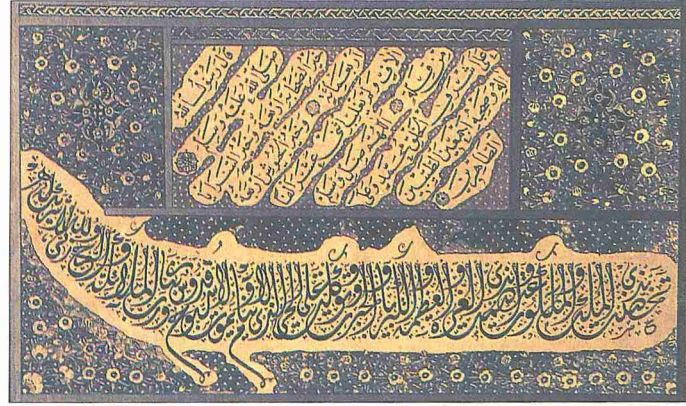
(دیوانی)

Osmanlı idarî teşkilâtında özellikle resmî yazışmalarda kullanılmak üzere geliştirilen bir yazı çeşidi.

Osmanlı Devleti'nde Dîvân-ı Hümâyun'da alınan kararlar, yazışmalar, fermanlar, berat, menşur, bitî, buyruldu, hüküm, misal, tevki', yarlık, nişan, vakfiye ve i'lâm gibi resmî yazılar bu hatla yazılırdı. "Divana mahsus" anlamına gelen bu yazı çeşidi sadece divanda yazıldığı için bu adı almıştır. Bazı rivayetlerde, divan kâtiplerine bu hattı divan dışında yazmayacaklarına dair yemin ettirildiği belirtilmektedir. Osmanlılar'da divaniye "hatt-ı çep", hattatına da "çepnüvis" denirdi. Divanî, harf karakterlerinden anlaşıldığına göre XI-XII. yüzyıllarda İran'da doğmuş ve XVI. yüzyıla kadar divanlarda kullanılmış olan ta'lik yazısından alınan ilham üzerine Türk hattatları tarafından icat edilmiştir. Nitekim hat konusunda önemli ilk kaynaklardan olan *Şubhu'l-a'şâ ve Câmi'-i Mehâsin*'de (XV. yüzyıl) bu adda bir yazı çeşidinden bahsedilmemektedir. Fâtiḥ Sultan Mehmed devrinden kalmış olan örnekler bakılırsa divanînin bu tarihten önceki bir dönemde meydana çıkmış olduğu anlaşılır. Fâtiḥ devrine ait divanîlerin sade olmasına karşılık sonrakilere oldukça tekâmül ettiği görülmektedir. Araştırmacı Nâcî Zeynüddin, divanîdeki süslerin Mâverâünnehir'deki Türkler tarafından Çin yazısından alındığını ve bunun Osmanlılar'a kadar geldiğini ileri sürüyorsa da (Muşavverü'l-ḥaṭṭi'l-'Arabî, s. 380) bu doğru değildir; zira divanîde süs yoktur.

Menâkıb-ı Hünerverân, divanî hat-tını İran'da güzel yazan hattatlar arasında Hüseyin Baykara, Molla Kâtib Hu-

Aziz Efendi'nin hutûṭ-ı mütenevvia levhasından celî-divanî hattıyla yazılmış bir dua (Serin, s. 50)

dâdâd, Molla İdrîs Münşî, Mevlânâ Kâsim ve İbrâhim Münşî'yi zikretmektedir.

İstanbul'da Matrakçı Nasuh, Baba (Bâî) Yûsuf, Amasya'da II. Bayezid'in malî işlerine bakan Tâcî Bey, Acem üslûbunu değiştirerek divanî yazısının kaidelerini ortaya koyan ve bu yazıyı güzelleştiren hattatların öncülere kabul edilmiştir. II. Bayezid ve Yavuz Sultan Selim'in nişancısı Tâcîzâde Câfer Çelebi de divanî kitabesinde çığır açmış, tuğraî ve divanî yazılarını ıslah etmiştir. Kanûnî Sultan Süleyman zamanında iki defa reîsülküttâblık görevi yapmış olan Tâcîzâde Mehmed Çelebi ve onun yetiştirdiği Saf Muslî Çelebi, Ayn Ali Çelebi, Hüdhüd Ali, divanî yazısının gelişmesinde rol oynayan hattatlardandır. XVI, XVII ve XVIII. yüzyıllarda olgunlaşmaya devam eden divanî, tam nisbetlerine ve sanat değerine XIX. yüzyılda Dîvân-ı Hümâyun ve Bâbîâlî kalemlerinde, buradan yetişen usta hattatlar elinde ulaşmıştır. 1928 yılına kadar kullanılmış olan bu yazı çeşidi harf inkilâbından sonra ortadan kalkmış, ancak son devrin bazı meşhur hattatları elinde az da olsa celî-divanî levhalarında yaşamaya devam etmiştir.

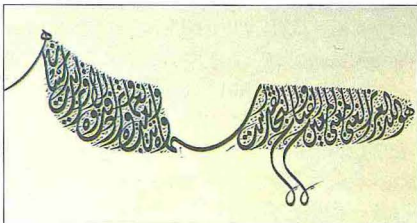
Divanînin kendine has harf şekilleri vardır. Ayrıca gizliliği korumak ve tahrifatı önlemek amacıyla harfler ve kelimeler birbirine çok yakın yazılır. Bu yazının özellikleri şöyle sıralanabilir: Satırların son kısımları sivri bir uç şeklinde yukarıya doğru yükselir ve her satırın sonunda sözün bittiğini gösteren bir işaret yukarıdan aşağıya doğru çekilir. Diğer yazıların aksine harfler ve kelimeler ayağa kalkmış bir durumda olup sola doğru eğik bulunurlar. Yatay kısımlar da aynı şekilde sağdan sola doğru eğiktir. Ayrıca harfler öne doğru kıvrılmış vaziyettedir. (ح، ص، ع، ق، ك، ل، م، ن، ی) gibi harflerin çanak görünümündeki alt kısımları soldan sağa doğru gerilemiş,

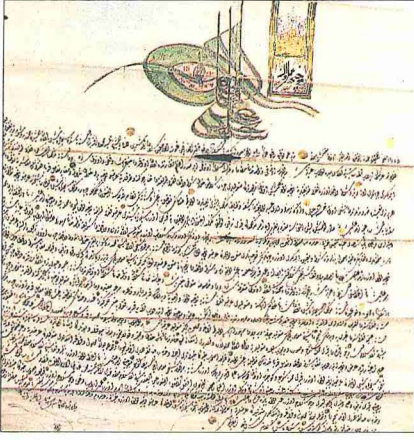
(و، د، ر، و) gibi harfler kendinden sonra gelen harflerle birleşmiştir. Harfler ve kelimeler âdetâ birbirine bitişikmiş gibi aralarında mesafe bırakmadan yazılır ve satır sona yaklaşınca satır çizgisinden yükselmeye başlarlar.

Bu özellikleriyle bir azamet hissi uyandıran divanî hattı, daha ilk yazılmaya başlandığı çağdan itibaren bütün Osmanlı ülkesinde kullanılmıştır. Bugün de İran, Afganistan ve Pakistan gibi doğu müslüman ülkeleri müstesna bütün Arap ülkelerinde çok çeşitli yerlerde ve yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu sebeple divanî, Kahire'de Medresetü tahsînî'l-huttüṭi'l-'Arabî'de bu müessesenin kuruluşundan beri öğretilmektedir. XX. yüzyılın başında Mustafa Bek Gazlân (ö. 1938) bu yazıyı en güzel yazan hattatlardan biriydi. Hatta bundan dolayı divanî Mısır'da bazan "hattu Gazlânî" adıyla da anılmıştır.

Divanînin "celî-divanî" ve "divanî kırmaması" olmak üzere iki çeşidi daha vardır. Bu hattın, süratle yazıldığında bazı kaidelerine pek dikkat edilmeden yazılan şekline divanî kırmaması denir. Divanîye nisbetle birleşik şekillerinin daha fazla olması ve bazı harflerin tam olarak yazılmaması dolayısıyla okunması ayrı bir alışkanlık isteyen divanî kırmamasının çok karışık olanları yanında oldukça okunaklı olanları da vardır. Sanat tarafı olmayan bu yazı daha ziyade mühimme defterlerinde kullanılmıştır. Divanî ve celî-divanî birbirine çok yakın yazılar olduğundan birini yazan bir hattat diğeri de kolaylıkla yazabilmektedir. Bu yazıların altına imza atma âdeti olmadığından eski devirlere ait divanî ve celî-divanî hattatları hakkında çok az bilgi vardır. Son devirde yaşayan hat ustalarına dair ise oldukça geniş bilgi bulunmaktadır (bk. İbnülemin, tür.yer.). Bu türün en tanınmış hattatları Mümtaz Efendi (ö.

Kâmil Akdik'in esmâ-i hüsnâdan bazı isimlerle yazdığı celî-divanî levha (*İslâm Kültür Mirâsında Hat San'atı*, İstanbul 1992, İv. nr. 158)

Divanî hattıyla yazılmış bir ferman
(Aziz Mahmud Hüdayî Türbesi)

1871), Vahdetî Efendi, Mehmed Şefik Bey, Nâsîh Efendi, Ferid Bey, Mehmed İzzet Efendi, Sâmî Efendi, Kâmil Akdik, İsmail Hakkı Altunbezer, Mustafa Halim Özyazıcı ve Hamit Aytaç'tır (ö. 1982). Bunlar aynı zamanda celî-divanîde de usta sanatkârlardı.

BİBLİYOGRAFYA :

Âlî, *Menâkıb-ı Hünerverân*, s. 60, 61; Müstakimzâde, *Tuhfe*, s. 145, 396; Habîb, *Hat ve Hattâtân*, İstanbul 1306, s. 256; Tâhir el-Kürdî, *Târîhu'l-ḥaḫḫî'l-'Arabî ve âdâbüh*, Kahire 1358/1939, s. 113, 446; Mahmud Yazır, *Eski Yazıları Okuma Anahtarı*, İstanbul 1942, s. 129; Ayverdi, *Fâtih Devri Hattatları*, s. 54; İbnülemin, *Son Hattatlar*, s. 98, 105, 122, 167, 172, 359, 388, 438, 729, 783; İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, *Türklerde Yazı Sanatı*, Ankara 1958, s. 66; a.m.f., *Türk Plastik Sanatları*, Ankara 1971, s. 114; a.m.f., "Türk Yazılarının Tedkikine Medhal", *DİFM*, III/5-6 (1926), s. 133; Nâcî Zeynüddin, *Muşavverü'l-ḥaḫḫî'l-'Arabî*, Bağdad 1388/1968, s. 380, 381; Muhiittin Serin, *Hattat Aziz Efendi*, İstanbul 1988, s. 29, 50; Ali Alparslan, "Khaḫḫ in Persia", *ELP* (İng.), IV, 1124.

ALİ ALPARSLAN

DİVÂNÜ'İ-HÜZELİYİN

(ديوان الهذليين)

Hüzeyl kabilesine mensup
şairlerin Sükkerî
(ö. 275/888-89)

tarafından derlenen şiirlerini
ihtiva eden mecmua.

Arap edebiyatında erken devirlerde şairlerin müstakil divanları yanında çeşitli kabilelere mensup şairlerin şiirlerini bir araya getiren divanlar da tertip edilmiştir. Nâsîrüddin el-Esed (*Meşâdirü's-şî'ri'l-*

câhili, s. 543-547), Âmidî'nin *el-Mü'telif ve'l-muḫtelif* adlı eseriyle İbnü'n-Ne-dîm'in *el-Fihrist*'inden çeşitli kabilelere ait seksen civarında divan tesbit etmişse de bunlardan sadece *Dîvânü'l-Hüzeilyyîn*'in günümüze kadar geldiği bilinmektedir. Bu edebî malzemenin dil, edebiyat, sözlük ve tarih ilmi bakımından büyük önem taşıdığı, gerek elde bulunan *Dîvânü'l-Hüzeilyyîn*'den, gerekse kaybolan kabile divanlarından yapılan bazı nakillerden anlaşılmaktadır.

Mudarîler'in bir kolu olduğu için Kureyş kabilesiyle yakın akrabalık ilişkisi bulunan Hüzeyl kabilesi, Arap yarımadasının orta kısmında Taif ve civarında yabancıardan uzak bir bölgede yaşıyordu ve Arap kabileleri arasında fesahati, belâgati, ayrıca yetiştirdiği şairlerin çokluğu ile ün yapmıştı. Bundan dolayı diliyle *istîşâd** edilecek kabilelerden biri olarak kabul edilmiştir. İmam Şâfiî'nin Hüzeyl kabilesi şairlerine ait 10.000 beyit ezberlediği ve başta Asmaî olmak üzere birçok kişinin kendisinden bu şiirleri okuduğu rivayet edilmektedir.

Şî'ru Hüzeyl, *Eş'aru Hüzeyl* adlarıyla da anılan *Dîvânü'l-Hüzeilyyîn*'i Sükkerî kendinden önceki rivayetlerden de faydalanarak yeniden tertip etmiş ve gerekli gördüğü yerlere şerh yazmıştır. Sükkerî rivayetiyle elimizde bulunan *Dîvânü'l-Hüzeilyyîn*, onun yazdığı bu şerh münasebetiyle *Şerḫu eş'ari'l-Hüzeilyyîn* adıyla da bilinmektedir.

Câhiliye devrine ve daha çok da İslâmî döneme ait 120 şairin 380 parça şiirini ihtiva eden *Dîvânü'l-Hüzeilyyîn* ilk defa J. G. Kosegarten tarafından yayımlanmış (London 1854), daha sonra da Dârü'l-kütübü'l-Misriyye eseri tahkiki olarak üç cilt halinde neşretmiştir (Kahire 1945-1950). Kitap ayrıca Abdüsettar Ahmed Ferrâc'ın tahkiki, Mahmud Muhammed Şâkir'in tashihiyle yine üç cilt halinde *Şerḫu eş'ari'l-Hüzeilyyîn* adıyla yayımlanmıştır (Kahire 1963-1965). Bundan başka eserin bazı kısımları muhtelif kimseler tarafından neşredilmiştir (bk. Sezgin, II, 46). Sükkerî'den sonra gelen İbn Cinnî (ö. 392/1002), onun toplamadığı bazı rivayetleri *et-Temâm fi tefsîri eş'ari Hüzeyl mimma aḡfelehû Ebû Sa'îd es-Sükkerî* adlı eserde bir araya getirmiştir. Bu eser de Ahmed Nâcî el-Kaysî, Hatice Abdürrezzâk el-Hadîsî ve Ahmed Matlûb tarafından yayımlanmıştır (Bağdad 1962).

BİBLİYOGRAFYA :

Sükkerî, *Şerḫu eş'ari'l-Hüzeilyyîn* (nşr. Abdüsettar Ahmed Ferrâc), Kahire 1963-65, I-III; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 41-43; Sezgin, *GAS*, II, 45-46; Blachère, *Târîhu'l-edeb*, s. 161-162; Abdülvehhâb es-Sâbûnî, *Şu'ara' ve devâûn*, Beyrut 1978, s. 52-68; Ma'a'l-Mektebe, s. 263-264; Nâsîrüddin el-Esed, *Meşâdirü's-şî'ri'l-câhili*, Kahire 1978, s. 543-572; G. C. Anawati — O. P., "Textes Arabes Anciens Edites en Egypte au Cours des Annees 1963, 1964 et 1965", *MIDEO*, VIII (1966), s. 261-264; Nihad M. Çetin, "Sükkerî", *İA*, XI, 93.

HULUSI KILIÇ

DİVÂNÜ LUGÂTİ'T-TÜRK

(ديوان لغات الترك)

Kâşgarlı Mahmud tarafından
Araplar'a Türkçe'yi öğretmek
ve Türkçe'nin Arapça kadar
zengin bir dil olduğunu
göstermek amacıyla yazılan
ilk Türk dili sözlüğü.

Kâşgarlı Mahmud *Dîvânü lugâti't-Türk*'ü 1 Cemâziyelevvel 464'te (25 Ocak 1072) yazmaya başlamış ve birkaç defa gözden geçirip yeni ilâveler yaptıktan sonra 12 Cemâziyelâhir 466'da (12 Şubat 1074) tamamlamıştır. Ardından da eserini, muhtemelen 470'te (1077) Bağdat'ta Halife Muktedî-Biemrillâh'ın oğlu Ebü'l-Kâsım Abdullah'a takdim etmiştir. Ancak eserin sonunda bulunan, "Kitaba 464 senesinin Cemâziyelevvel ayının guresinde başlandı ve dört defa yazıldıktan ve düzenlendikten sonra 466 senesi Cemâziyelâhirinin on ikinci günü bitti" (vr. 319^b, varak numaraları 1990 tıpkıbasımına göre verilmiştir) şeklindeki telif tarihinin dışında birkaç yerde, "Kâşgarlı Mahmud der ki, biz bu kitabı yazdığımızda 466 senesinin Muharrem ayı idi, 'yılan yılı' girmişti. Bu yıl geçip de 470 yılı olunca 'yund yılı' girecekti" (vr. 87^b; *Dîvânü lugâti't-Türk Tercümesi*, I, 346) ve, "Şu kitabı yazdığımız 469 senesi 'nek yılı'dır" (vr. 257^a; *Dîvânü lugâti't-Türk Tercümesi*, III, 156) şeklinde farklı tarihlerin zikredilmesi kitabın telifi konusunda tereddütlere yol açmıştır. Konuyla ilgili olarak yazdığı bir makalesinde Kılıslı Rifat Bilge, "Yılan yılından sonra yund yılının gelmesi doğrudur. Fakat 466'dan sonra gelen yıl 467'dir, yoksa 470 yılı değildir" diyerek buradaki "seb'in" (70) ifadesinin bir istinhas hatasından kaynaklandığını, aynı şekilde "469 senesi nek yılı" ifadesindeki 469 rakamının da yanlış olduğunu, çünkü 469'un "biçin yılı"na, "nek yılı"nın ise 465'e tekabül ettiğini belirterek esas